

tek başına bilim yeter mi? bilim-metafizik ilişkisi üzerine

Cevdet COŞKUN

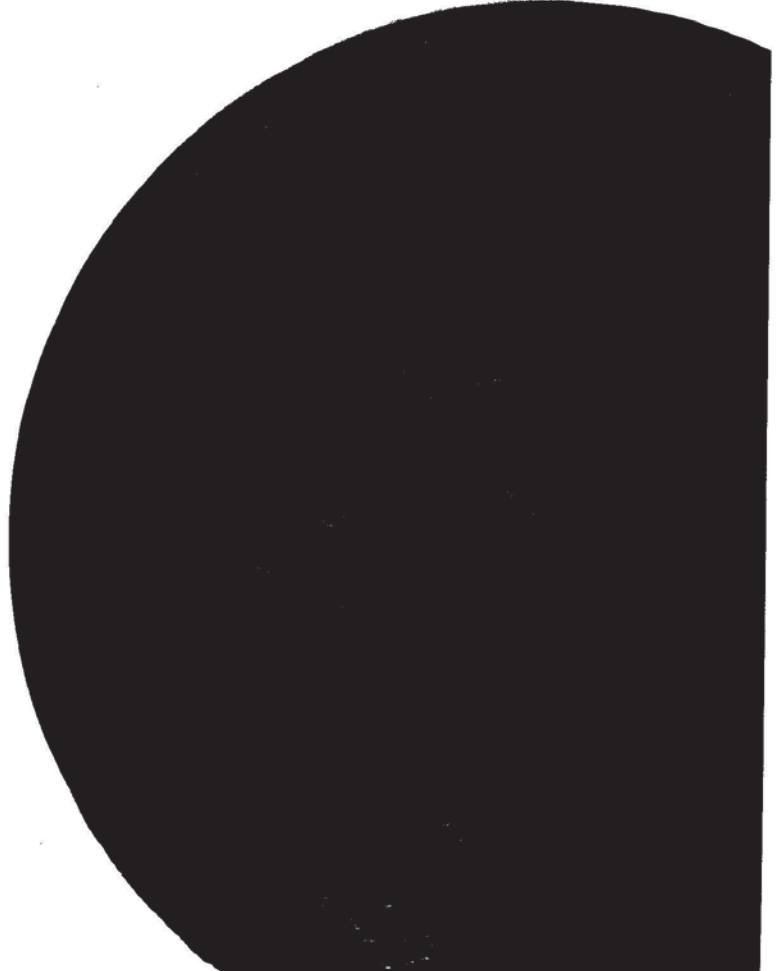
Prof.Dr., Atatürk Üniversitesi Fen Fakültesi

“Bir şeyi bilmenin çok farklı iki biçimi vardır: Birincisi (bilim), şeyin etrafında dolaşmayı ihtiva eder, ikincisi (metafizik) ise şeyin içine girmeyi gerektirir.”

H. Bergson

En azından son iki yüzyıldır öyle düşünülüyor ki, insanoğlunun doğa hakkında “doğru bilgi” üretmesinin en sağlam yolu bilimdir. Pozitivist söylemin hakim olduğu süreçte ortaya çıkan bu paradigma, artık doğayı anlama ve açıklama teşebbüsünün her aşamasında, insan düşüncesinin tarihten tevarüs ettiği her türlü metafizik unsurdan temizlenmesini ve kendisini sadece olgusal yoklanabilirliği olan kavramlarla sınırlandırmasını gerektirmektedir. Yani, bilim insanların içinde çalıştığı bu paradigmaya göre, duyuşsal ve mantıksal araçlarla doğayı yine doğanın içindekilerle açıklamak, doğa hakkında bilgi üretmenin yasal çerçevesini oluşturmaktadır.

Öte yandan, birçok filozofun temel bir disiplin olarak ele aldığı ve farklı çağlarda farklı biçimlerde tanımlanmış olan metafizik ise en genel anlamda gerçekliğin ya da hakikatin doğasını her yönüyle açıklığa kavuşturmaya çalışan felsefe dalı (hatta felsefenin kendisi) olarak bilinir. Metafizik, mutlak gerçekliğin en temelinde yatan değişmez ana ilkeleri bütün yönleriyle araştıran, öteki felsefe dalları arasındaki en belirleyici bölümüdür. Tanrı, uzam, zaman, neden-

sellik, doğa, özdeşlik, varlık gibi en temel felsefe kavramları ile kategorilerinin, ilke ve ilişkilerinin neliğini, özünü ya da doğasını açıklığa kavuşturmaya çalışan felsefi düşüncesinin en temel biçimi olan metafizik, bu teşebbüsünde kendisini sadece olgusal yoklanabilir olanla sınırlandırma ihtiyacı duymaz/duyamaz. Bir kısmı, bugünün bilim etkinliğinin de araştırma konularını oluşturan bilgi ve varlığa ilişkin bu temel problemler bilindiği kadarıyla Antik Yunan'dan beri soruşturulmaktadır.

Avrupa'da ortaçağda İncil ve otoritelere duyulan güven, 16. yy başlarında ortaya çıkan bazı yeni düşünceler ve gözlemlerle sarsılmaya başladı. Bunun en açık örneği, Aristoteles ve Batlamyus tarafından sistematize edilen yer merkezli (geosentrik) evren anlayışının Kopernik tarafından reddedilmesidir. Kopernik modeli biraz gecikmeyle de olsa otoritelere duyulan güveni sarsmış ve ortaçağ bilim anlayışının sorgulanmasına yol açmıştır.

Bilim ve metafizik arasındaki ilişkinin anlaşılabilirliği için tarihsel bir perspektif gerekir. Hemen belirtelim, metafiziğe sistemli olarak ilk değinen filozof olan Aristoteles, bilimi metafizikle birlikte ele alıyor, doğa bilimlerinin en temel dallarının metafizik olduğunu düşünüyordu. Dahası Aristoteles'e göre, doğa konusunda bütünüyle genel veya evrensel felsefi meselelerin dayanağı olan bu metafizik ilkeler, doğayla ilgili bütün araştırmaların temelini oluştururlar. Bu yüzden bunlar, daha sonra "metafizik" olarak adlandırılacak *proto philosophia* ("ilk felsefe") alanını kuran "ilk ilkeler ve en yüksek nedenler" arasında yer alırlar.

Ortaçağda geçerli olan bilim ve metafizik anlayışları ise, Antik Yunan ve Roma'da geliştirilen doğa anlayışının dinen sakıncasız bir yorumu olarak gösterilebilir. Özellikle Aquinolu Thomas ve Petrus Abelardus gibi düşünürler, antik düşüncüyü özellikle de Aristotelesçi anlayışı Hıristiyan teolojisi ile birleştirerek skolâstik bir düşünce sistemi geliştirmişlerdir. Bu yeni ortaçağ anlayışında evren organik ve tinsel bir yapıda olup, bilimin amacı ise bu doğayı daha iyi anlayarak Tanrı'nın muradına ulaşmak olarak görülür-

yordu. Ortaçağda kullanılan yöntem ise, daha çok tündengelimci, İncil'den ve otoritelere hareketle akıldan çok iman yoluyla anlama biçimindeydi.

Avrupa'da ortaçağda İncil ve otoritelere duyulan güven, 16. yy başlarında ortaya çıkan bazı yeni düşünceler ve gözlemlerle sarsılmaya başladı. Bunun en açık örneği, Aristoteles ve Batlamyus tarafından sistematize edilen yer merkezli (geosentrik) evren anlayışının Kopernik tarafından reddedilmesidir. Kopernik modeli biraz gecikmeyle de olsa otoritelere duyulan güveni sarsmış ve ortaçağ bilim anlayışının sorgulanmasına yol açmıştır. Kopernik Modeli bu yönüyle Avrupa'da Bilimsel Devrim denilen süreci tetiklemiştir. Kopernik Modelinin psikolojik bir etkisi de, İncil'de kurgulandığı biçimiyle insanoğlunun evrendeki merkezi konumunu ortadan kaldırması ve yeryüzünü, evrende başka bir merkez etrafında dönen bir uyduya çevirmesi sebebiyle ortaçağ Avrupa insanının dengesini bozmuş olmasıdır. Bu durum yeni bir denge arayışının bulunmasına duyulan ihtiyacı ortaya çıkarmış ve bunun da artık yalnızca gözlem ve akılla kurulabileceği düşüncesi ortaya çıkmıştır. Ardından, astronomide patlak veren kriz, mekaniğe de sıçradı. Galileo, Aristo mekaniğine saldırdı ve cismin doğal halinin durgun hali olduğu düşüncesini, ağır cisimlerin hafif cisimlerden daha erken düşeceği anlayışlarını yıktı. Aynı yıllarda, bir Fransız matematikçi ve filozof Rene Descartes diyordu ki; "Gerçekliğinden kuşku duymadığımız ortak fikirlerden matematiksel ispatın açıklığıyla çıkarılamayan hiçbir şeyi doğru olarak kabul etmiyorum". Descartes için maddi dünya bir makineydi ve maddede hiçbir amaç (teleoloji), hayat (organik yapı) ya da ruhsallık (tinsellik) yoktu. Böylece Descartes da ortaçağdan kalma organik doğa anlayışını reddetti. Bununla birlikte, meşhur *ağaç metaforunda* Descartes'ın hâlâ metafiziği tüm bilimlerin kendisinden çıktığı *kök* (ana unsur) olarak göstermesi ilginçtir.

Galileo ve Descartes ile çağdaş olan F. Bacon ise insanoğlunun doğaya deneysel olarak yaklaşması halinde, onun anlaşılabilir ve hatta hükmedilebilir olduğunu iddia etti. Bacon'a göre bilimdeki amaç insanın yeryüzündeki kaderini düzeltmekti. Böylece Bacon bilimi, "bilgiyi bir erdem olarak gören anlayıştan, bir güç olarak gören anlayışa yükseltti!". Artık organik ve tinsel doğa anlayışı yerini, iman değil de akıl ve duyular yoluyla anlaşılabilen ve nicel olarak tasvir edilebilen, mekanistik ve matematiksel (Kar-

tezyen) bir evrene bırakıyordu. Newton, Descartes'in matematiksel yöntemi ile Bacon'un deneysel ve tümevarımsal yöntemlerini birleştirerek, Kartezyen kesinliğe dayalı doğa anlayışını formülleştirmeyi başarmıştır. Newton, muarızlarıyla olan tartışmasında "Eğer başkalarından daha uzağı görebildiysem devlerin omuzları üstünde durmuş olmamdadır" derken Galileo ve Kepler'i kastediyordu belki ama sistematik deneyde Bacon'u, matematiksel çözümlemede Descartes'i aşan Newton, bu iki eğilimi birleştirdi ve doğa biliminin üzerinde şekillendiği metodolojiyi ortaya çıkardı.

16. ve 17. yy'da başta fizik ve astronomi olmak üzere diğer alanlarda da ortaya çıkan ve Kopernik, Kepler, Galileo, Bacon, Descartes gibi düşünürlerin çalışmalarıyla katkıda buldukları ve Newton'un mekanik dünya görüşü altında şekillenen bu süreç, *bilimsel devrim çağı* olarak adlandırılmaktadır. 16. yy'da başlayıp 19. yy'ın sonuna kadar etkisini gösterecek olan klasik fizik kuramının, en önemli düşünürü olan Newton'un doğa yasalarına ilişkin mekanik dünya görüşü; mutlak mekân ve zamana dayalı, determinist, indirgenebilir ve sürekli bir evren anlayışına dayalıdır. Newtoncu evren, Tanrı'nın baştan belirlediği yasalara göre işliyordu ancak Aristotelesçi anlamda bir teleoloji yoktu.

Kartezyen doğa anlayışı, 19. yy'da Fransız Pierre-Simon Laplace ile zirveye çıktı. Laplace, artık doğayı açıklarken Tanrı'ya bile ihtiyaç duymuyordu. İşte pozitivizm de bu yıllarda ortaya çıktı. Comte, kartezyen kesinliği sosyal bilimlere uygulamayı düşündü. Ona göre sosyal bilimlerde araştırma konularında kesinliğe sahip olmak istiyorsa, fizik kanunları gibi sağlam kanunları olmalıydı ve fiziğin yöntemi sosyal bilimlere de uygulanmalıydı. 19. yy'da bilim alanında elde edilen göz kamaştırıcı ilerlemeler o derece etkileyici idi ki, Comte insanoğlunun içinde yaşadığı doğayı anlama sürecinde bundan böyle hiçbir metafizik ilkeye ihtiyaç duymayacağına inandı. O'na göre, evet, belki bugünkü noktaya gelinceye kadar bu teolojik ve metafizik evrelerden geçmemiz gerekiyordu ancak bundan böyle insanoğlu bu kutlu yürüyüşünde duyu deneylerinin konusu olamayacak, olgusal olarak duyularla sınamamayan ve haklı kılınamayan hiçbir metafizik ilkeye başvurmadan da bunu başaracaktır.

Metafiziğin dışlanması ve bilimin göz alıcı başarıları sonucu, felsefenin işlevsizleştiğini gören Viyana Çev-

resi filozofları, felsefenin bundan böyle sadece mantığa indirgenmesi gerektiğini ve konusunun da bilimin önermelerinin mantıksal açıdan irdelenmesi olduğunu söyleyerek *Mantıkçı Pozitivizm* adı verilen ve doğrulanabilirliği anlam için şart koşan yeni bir felsefi akımın doğmasına yol açtılar. Böylece felsefe, 2500 yıldır sırtında taşıdığı bu ağır yükten kurtulacak ve görevi asıl sahibi olan bilimsel düşünceye bırakacaktır. Ortada hâlâ felsefecilerin çözmesi gereken son bir soru kalmıştır: Bilim olanla-olmayanın arasını ayırmak. Mantıkçı pozitivistlerden bazıları "doğrulanabilirlik" ilkesini sunarak kendilerince bu probleme de bir çözüm geliştirdiler ve bilim felsefesinin sorunlarının ebediyete kadar çözüldüğünü düşündüler. Ancak çok geçmeden, kendi içlerinden çıkan 20. yy'ın büyük bilim filozoflarından Karl R. Popper, tümevarım ilkesinin geçersizliği sebebiyle bilimsel önermelerin asla doğrulanamayacağını, ancak yanlışlanabileceğini, hatta bilimsel önermelerin yanlışlanma riskinin arttıkça, onların doğa hakkında daha yüksek bilgi verici içeriğe sahip olacağını göstererek bu problemi tekrar tartışmaya açtı. Bugün, bilim olanla-olmayan arasına nasıl bir sınır çizilebileceği konusu hâlâ son derece ciddi bir problem olarak durmaktadır. Bu konu doğru bir bilimsel tutumun kazanılması, insan zihinlerinin her şeyi açıklayan sözde bilimsel teorilerden arındırılması bakımından da hayati bir önem taşımaktadır.

Birçok filozofun temel bir disiplin olarak ele aldığı ve farklı çağlarda farklı biçimlerde tanımlanmış olan metafizik ise en genel anlamda gerçekliğin ya da hakikatin doğasını her yönüyle açıklığa kavuşturmaya çalışan felsefe dalı (hatta felsefenin kendisi) olarak bilinir. Metafizik, mutlak gerçekliğin en temelinde yatan değişmez ana ilkeleri bütün yönleriyle araştıran, öteki felsefe dalları arasındaki en belirleyici bölümüdür.

Bilim tek başına yeter mi?

Bilimin pozitivist yorumunu geliştiren tarihsel arka planında olduğu gibi, metafiziğe tekrar başvurmamızı gerektiren post-pozitivist bilim paradigmasını anlamak için de yakın bilim tarihindeki bazı gelişmeleri kısaca izlemekte fayda var. Büyük ölçüde temelleri Newton tarafından atılmış olan klasik evren anlayışı, 19. yy sonları ile 20. yy başlarında bir model bilim

olan fizikte ortaya çıkan bazı anomalilerle birlikte sorgulanmaya başlandı. Doğanın sürekli olduğu düşüncesi (natura non facit saltus), Max Planck'ın siyah cisim üzerine yaptığı deneylerle, mutlak uzay ve zaman anlayışı Einstein'ın izafiyet teorileriyle, deterministik anlayış Heisenberg'in belirsizlik ilkesiyle, kesinlik ve tek değerlilik anlayışları Boltzmann'ın istatistiğe ve olasılığa dayalı açıklama biçimleriyle yer değiştirdi. Dahası, gözlemcinin gözlediği şeyi sırf gözleme eylemiyle başkalaştırdığının ve doğayı olduğu gibi değil olduğumuz gibi görmekte olduğumuzun anlaşılmasıyla, nesnel ve doğru bilgi anlayışları ile birlikte "değerden bağımsız bilim" anlayışları da sorgulanmaya başlandı. Böylece bilinç tekrar devreye girmiş ve madde, bilinç ya da düşünce etrafında dönmeye başlamıştır. Bu durum, bir tür mistisizm ya da yeni-idealist fikirlere de kapı aralamıştır. Evrenin tinselikten arınmış büyük bir makine olduğu fikri sorgulanmaya başlanmıştır. Evreni artık büyük bir makineden çok büyük bir düşünce gibi görmek mümkün hale gelmiştir. Bu gelişmeler sosyal bilimlerde de rölativist ve perspektivist düşüncelerin güçlenmesine neden olacaktır. Daha sonra B. Russell "Kuantum teorisi bana tüm hikmetli Latince deyişlerin boş olduğunu gösterdi" diyecektir.

En azından, birtakım ahlâksal metafizik ilkelere dayanmaksızın, insan-doğa ilişkisini insan lehine inceleyen bilimler, insanın farklı yetilerinden kaynaklanan şiir, sanat, felsefe, mitoloji ve inanç gibi etkinlik alanlarını birleştirerek onu nihai bir amaca yöneltemez ve varlığa bir bütün olarak bir anlam veremez. Aristotelesçi bir deyişle "metafiziği inkâr etmek, metafizik yapmayı gerektirir".

20. yy'ın ilk yarısında bilim alanında bunlar olurken, metafizikten arınmış bir bilim kurmanın mümkün olduğunu iddia eden Mantıkçı Pozitivistler bu gelişmelere ayak uyduramadılar ve metafizikten arınmış bilim hayalini gerçekleştirmenin peşinde koşmayı bir süre daha sürdürdüler. Bu çevrenin önemli temsilcilerinden A. Ayer şöyle diyordu: "*Deneysel bilginin dışında kalan bazı şeylerin bulunduğu ve bunların kurgusal bilginin nesnelere olduğu inancı bir kurun-*

tudur. İlke olarak bir bilimsel yasa altına sokulmayacak bir deney alanı olmadığı gibi dünya üzerinde yine ilke olarak verilmesi bilimin gücü dışında kalan bir bilgi türü de yoktur". Bizatihi kendisi bir metafizik ilke olarak görülebilecek olan bu naif inancın haklı kılınması bugün hâlâ mümkün görünmemektedir. Elbette ki bilim, belirli bir ölçüye kadar insanın kendini ve evreni anlama merakını giderebilir, ancak tek başına yetmemektedir. Çünkü ister eğitilmiş olsun, isterse de yalnızca gelenek tarafında yetiştirilmiş olsun insan türünün her bireyi Tanrıya inanıp inanmayacağı, öldükten sonra yaşamaya devam edip etmeyeceği, evrenin zamanda bir başlangıcı ve sınırı olup-olmadığı gibi, yanıt vermekte güçsüz kaldıkları bazı eskatolojik sorular tarafından rahatsız edilirler.

Kant, bu konuda doğal yatkınlık kavramını ileri sürer ve varlıksal özelliklerinin, insanı doğanın ötesinde bulunması gereken nesnelere tasarlamaya ve bu tasarımların bilgisini elde etmeye sürüklediğini anlatır. Bu tasarımlar hakkındaki sorular ve bu sorulara verilen yanıtlardan oluşan metafizik, insan türünün yapısal özelliklerinin ürünüdür. Kant'a göre aklın, metafiziğin nesnelere olan ideleri üretmesinin bilgisel değil, ahlâksal bir amacı vardır. Yani insan, dünyadaki sonlu varoluşunu Tanrı, ruh ve özgürlük ideleri ile güvence altına almak ister. Üstelik Kant'ın bu tanımlaması tarihsel de değildir. İnsanın yasal bilgi sınırının genişlemesiyle metafiziğe ilişkin eğilimi zayıflamayacaktır. Aksine paradoksal biçimde yasal bilgi dairesinin çapı genişledikçe çevresi de büyüyecek ve daha fazla metafizik soru tarafından rahatsız edilmeye devam edecektir.

Başlangıçta Viyana Çevresinin kurtarıcı filozoflarından biri olarak görülürken, zamanla metafiziği güvence altına almak ister gibi bir çaba içerisine girdiği şeklinde değerlendirilen Wittgenstein, Tractatus'da şöyle der: "*Mistik ve metafizik olana yönelim, arzularımızın ve varoluşsal kaygularımızın bilim tarafından tatmin edilemeyişinden kaynaklanır. Tüm olanaklı bilimsel sorular yanıtlanırsa da, sorunumuza hâlâ hiç değinilmediğini hissederiz*" (TLP 6.52). Yirminci yüzyılın etkileyici bilimsel atımları bile, Wittgenstein'in bu öngörüsünü zayıflatmamıştır. Zaten, bilimin dışında felsefe, şiir, din ve sanat gibi etkinliklerin var olması, insanın kendisini ve evrenin gizemlerini değişik metotlarla keşfetme macerasından başka bir şey değildir.

Son günlerde basına verdiği demeçlerde ifade ettiği biçimiyle, fiziğin geliştikçe metafiziğe duyulan inancın azalarak yok olacağını düşünen Hawking'in, bilimin hiç olmadığı kadar gerçekliğin bilgisine yaklaştığı konusundaki naif inancına gelince, bence bu anakronik bir yanılgıdır. Öyle ki, tarihin her döneminde insanlar önceki çağlara göre hakikatin bilgisine daha çok yaklaştıklarını düşünmüşler, hatta 19. yy sonlarında fiziğin neredeyse sona erdiğini ilan etmişlerdir. Gerçekten, insanoğlunun bu büyük zihinsel yolculuğunda bir nihaî nokta mümkün müdür? İnsan var oldukça muhtemelen hayır.

Her biri başlı başına bir dosya konusu ya da en azından elinizdeki uzunlukta bir makaleye konu olabilecek aşağıdaki sorulara dikkatlice bir bakalım.

Doğanın bilgisine ulaşma teşebbüsünde, kendilerine inanamaksızın bilim yapamayacağımız metafizik inançlar yok mudur?

Metafizik inanç ve kabuller, pozitivistlerin iddia ettiği kadar boş ya da faydasız mıdır? Onları bilimsel düşünceden ve bilgiden tamamen çıkarıp atmak mümkün müdür?

Sadece doğanın yasaları olduğu fikri bile, bizi bir kadir-i mutlak Tanrı fikrine götürmez mi?

Evrenin sadece maddi tözlerden meydana geldiği fikri metafizik bir kabul değil midir? Evrende, deneyime konu olamayacak tinsel tözler de var olabilir mi?

Yorumlamalarımızda bize yardımcı olacak bazı metafizik varsayımlarda bulunmaksızın, deneyimlerimizi anlamlı ve beklenir kılmanın bir yolu var mıdır?

Nesnel gerçekliğin resmini vermek isteyen bilim bunu başarabilir mi? Yoksa bilim, sadece insan-merkezci ve insan-biçimci bir etkinlik midir?

Bilimin temel varsayımlarından sadece biri olan "nedsellik" haklı kılınabilir mi?

Doğa yasaları gerçekten var ve bizim kendilerini bulmamızı mı bekliyorlar, yoksa bu bizim bir yakıştırmanın olamaz mı?

Benim bütün bu ve benzeri sorulara verebileceğim yanıtlar, bilim lehine hayır, metafizik lehine evet olacaktır. En azından, birtakım ahlâksal metafizik ilkelere dayanmaksızın, insan-doğa ilişkisini insan lehine inceleyen bilimler, insanın farklı yetilerinden kaynak-

lanan şiir, sanat, felsefe, mitoloji ve inanç gibi etkinlik alanlarını birleştirerek onu nihai bir amaca yönelmez ve varlığa bir bütün olarak bir anlam veremez. Aristotelesçi bir deyişle "metafiziği inkâr etmek, metafizik yapmayı gerektirir".■

Bugün, bilim olanla-olmayan arasına nasıl bir sınır çizilebileceği konusu hâlâ son derece ciddi bir problem olarak durmaktadır. Bu konu doğru bir bilimsel tutumun kazanılması, insan zihinlerinin her şeyi açıklayan sözde bilimsel teorilerden arındırılması bakımından da hayati bir önem taşımaktadır.

kaynaklar

Ahmet Cevizci, *Metafiziğe Giriş*, Paradigma Yayınları
Heinz Heimsoeth, *Felsefenin Temel Disiplinleri*, Doğubatu Yayınları

John Langone, Bruce Stutz, and Andrea Gianopoulos, *Bilimin 4000 Yıllık Resimli Serüveni*, NTV Yayınları

Jennifer Trusted, *Fizik ve Metafizik*, İnsan Yayınları

A. B. Güçlü, E. Uzun, S. Uzun, U. H. Yolsal, *Felsefe Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınları

Ahmet Cevizci, *Aydınlanma Felsefesi*, Asa Yayınları

Aristoteles, *Metafizik*, çev. A. Arslan, Sosyal Yayınları

Yasin Ceylan, *Bilim ve Metafizik*, ODTÜ Felsefe Bölümü

Fritjof Capra, *Batı Düşüncesinde Dönüm Noktası*, İnsan Yayınları

Richard F. Kitchener (ed.), *The World View Of Contemporary Physics: Does it Need a New Metaphysics?*, State University of New York Press

Taylan Altuğ, *Modern Felsefede Metafiziğin Elenmesi ve Yol Açtığı Bilgi Kuramsal Sorunlar*, Ege Üniversitesi Basımevi

Theodor Adorno, *Metaphysics: Concept and Problems*, R. Tiedemann (ed.), E. Jephcott (trans.), Polity Press

Ali Utku, *Ludwig Wittgenstein*, Doğubatu yayınları